

Strandvallarna på Skäggenäs

Ancylusvallen 400 m SSV Korsgården

Bengt Olsson

2012

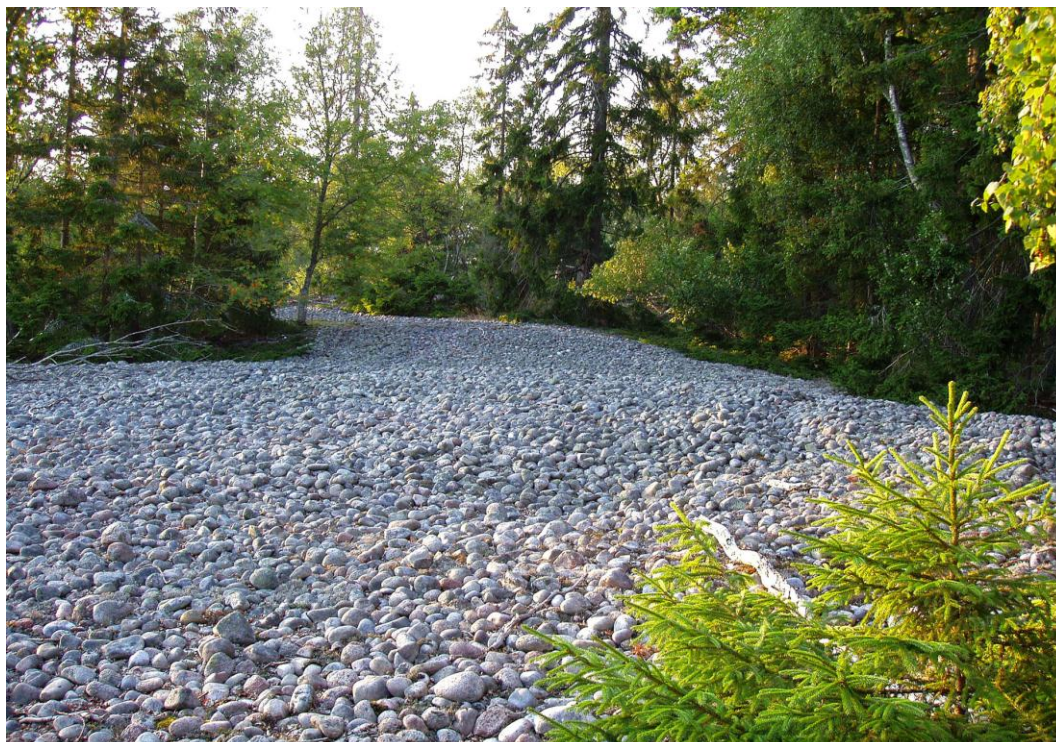
Strandvallarna på Skäggenäs

Ancylus- och Littorinavallarna är det mest intressanta vi har här på halvön geologiskt sett. Det är de bäst utbildade strandvallarna på Smålandssidan av Kalmarsund från den tiden. Man får gå till Öland för att hitta motsvarande vallar, men där är de inte lika distinkta beroende på högre halt av finkornigt material som grus och sand.

Strandvallarna beskrivs som unika referensvallar i geologisk litteratur och länsstyrelsen skriver så här i boken Natur i östra Småland (1997): "Ur geologisk synvinkel får Skäggenäs betraktas som en unik och synnerligen skyddsvärd lokal. De välutbildade strandvallarna är av stor betydelse för tolkningen av Östersjöns nivåförändringar och landhöjningen efter den senaste istiden."

Detta bekräftas också av att många forskare varit här under åren: Holst 1899, Munthe 1902, Thomasson 1926, Rudmark/Sturesson 1970, Rudmark 1980 och Svensson 2002, för att nämna de som jag hittat data eller publikationer av. Alla, utom Thomasson, anser att den övre strandvallen är bildad av Ancylussjön och den nedre av Littorinahavet. Enligt Holst ska de lokala namnen vara Knapelåsen för Ancylusvallen och Lotsåsen för Littorinavallen och moderna forskare som Rudmark och Svensson använder också dessa namn, men jag har aldrig hört någon Skäggenäsbo använda dem, så här hoppas jag att någon läsare har mer information.

På Öland har det på något vis alltid varit självklart vad som är Ancylusvallen respektive Littorinavallen men samma självklarhet har aldrig funnits här på Skäggenäs och de flesta tvekar med svaret om de har något. Alla har heller inte klart för sig vilken som är den övre strandvallen och då är det oftast Littorinavallens ibland dubbla, trappformade krön som tolkas som två separata vallar, enligt Thomassons teorier. Grunden till denna osäkerhet tror jag är de två böcker som behandlar ämnet och som fått stor lokal spridning här på Skäggenäs är motsägelsefulla och delvis felaktiga.

Littorinavallen (stentorg) 400 m S Vadstenalund

Den första boken, som troligen alla Skäggenäsbor läste i mitten av förra seklet, är Manne Hofréns "Skäggenäs en småländsk kustbygd" (1944). En i övrigt alldeles utmärkt bok om man vill veta lite mer om Skäggenäs historia, men strandvallarna krånglar han till och tror på fel forskare. Han anger de båda vallarnas höjder och placering på kartan korrekt men i beskrivningen förväxlar han övre och nedre vällen så att "Hillska villan" och strandvallen Bollarebacken (inte vägen med samma namn) felaktigt hamnar på den övre, Ancylusvallen. Bollarebacken var Littorinatidens Södra Rev. Hans enda referens i ämnet är H. Thomassons "Strandlinjer på Skäggenäs" (1926) men trots detta namnger han inte Gyrosigmasjön, som Thomasson ansåg bildat den övre vällen, utan beskriver den som "ett ännu

Skäggenäskarta med Ancylusvallen —○—, Littorinavallen —●—, Korsgårdsåsen —+— markerade.
(Baserad på L. Rudmarks Jordartskarta kompletterad med egna justeringar)

äldre hav, en baltisk insjö i subarktisk tid".

Den andra boken är "Skäggenäs Historia", ett studiecirkel-material från 1996, där kapitlet "Upp ur havet" behandlar ämnet. Eftersom Hofréns bok var ett av källdokumenterna i studiecirkeln blev det inte rätt här heller. Troligen feltolkade studiecirkeln Hofréns "baltiska insjö" som Yoldiahavet och Thomassons felaktiga nivåer anges för Ancylussjön och Littorinahavet. Dessutom beskrivs Skäggenäs, både i ord och bild, som en halvö redan på den här tiden men Skäggenäs var en ö under både Ancylus- och Littorinatiden och det var öppet vatten mellan Turenäs och Rockneby.

Nu lämnar vi Thomassons teorier som fått oförtjänt stort genomslag här på Skäggenäs och tittar på vad senare forskare som Lars Rudmark och Nils-Olof Svensson kommit fram till.

Den senaste istiden, Weichselistiden, började för ca 115 000 år sedan och nådde sin maximala utbredning för ca 20 000 år sedan. Avsmältningen började för ca 18 000 år sedan och isranden lämnade Skäggenäs för drygt 14 500 år sedan. Avisningen var snabb med ca 125 m/år och nästan kustparallell. Skäggenäs var då nerpressat knappt 200 m, och Baltiska issjön stod drygt 80 m över dagens strandlinje så Skäggenäs låg helt under vatten.

För knappt 11 600 år sedan hade isranden nått Mellansverige och när den lämnade Billingsnordspets öppnades ett utlopp mot väster och Baltiska issjön dränerades så att nivån sjönk med 25 m under loppet av några år. Det är nu Skäggenäs tittar upp, sen kan man fundera över om det var Alkullaberget eller Bäckeboåsens krön 300 m NO Sanna som var först, båda är idag drygt 32 möh.

Det nerpressade Mellansverige utgjorde under knappt 900 år inloppet till Yoldiahavet, som var i nivå med världshaven. Det här var en viktig period invandringsmässigt; eftersom alla danska sund var torrlagda, var det enkelt för både människor och djur att vandra norrut in i Götaland.

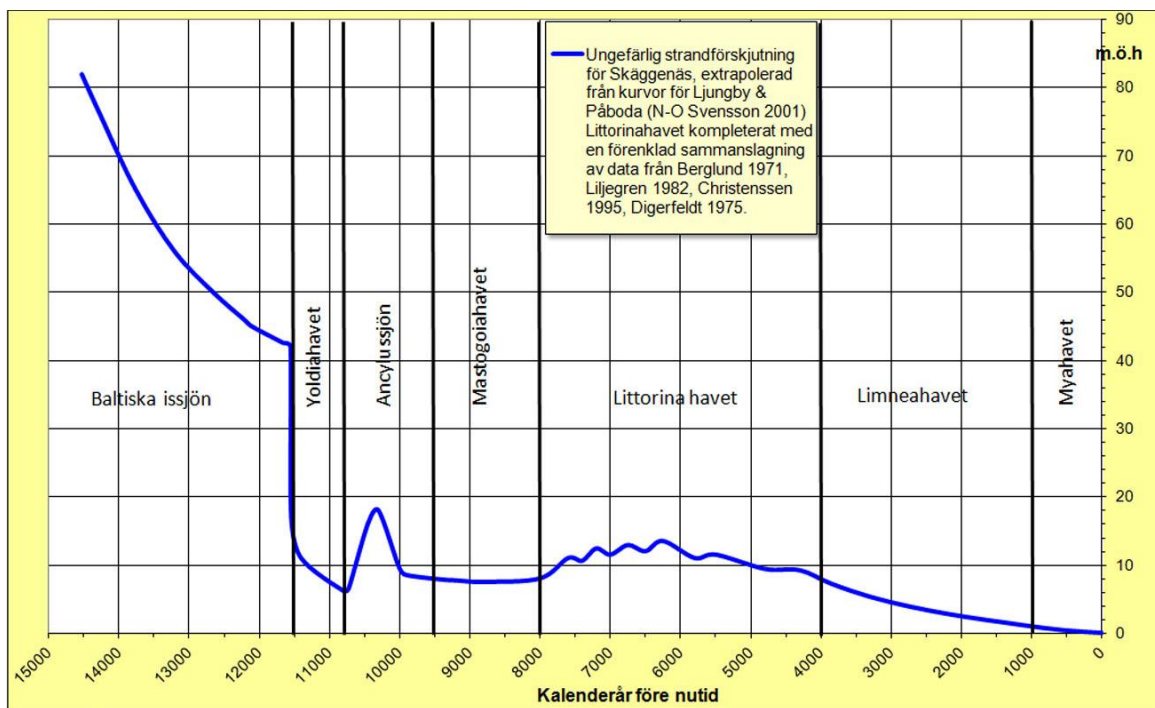
När Yoldiahavets inlopp genom landhöjningen lyfts över världshavens nivå bildas nästa uppdämda sjö, Ancylussjön. Mellansverige reser sig mycket snabbare än Skäggenäs så här stiger strandlinjen med ca 3 cm/år tills den når sitt maximum under denna period, ca 18 m över dagens nivå för ca 10 300 år sedan. Det är under denna strandlinjehöjning, transgression, som Ancylusvallen bildas. Den består huvudsakligen av klapperstensvallar och dess krön följer ganska väl kartans 20 m-markering, något under i söder och lite över i norr, och har därför klassats som stormstrandvallar, uppslängda över medelnivån. På andra ställen, som Jättefågårns östra brant och norrut (Åsabackarna), norr om Jägartorpet – Sanna – Casimirs backe och Bodabacke – Bröhättebacken har Ancylussjöns vågor grävt sig in i Bäckeboåsen och bildat abrasionsbranter eller strandhak. Mellan Korsgården och Husartorpet gör Ancylusvallen ett uppehåll och det beror på att då gick den blivande "Revsviken" ända in till Vadstenalund och det finns tecken som tyder på att Korsgården var nära att bli en egen ö när Ancylussjön stod som högst. På drygt 400 år hann Ancylussjön slipa till alla dessa stora stenar och slänga upp dem i 5 m höga vallar vilket tyder på att det var en väldigt stormig period.

Ancylusvallen 600 m S Venenäs

För 10 300 år sedan hittar Ancylussjön ett nytt utlopp i söder. Eftersom flödet var stort (Niagarafallets dubbla) och marken var lös åter utloppet sig ner ca 10 m innan det når fast berggrund. När sedan saltvatten börjar tränga in i Ancylussjön genom Stora Bält tar Mastogloiahavet över, ett ganska anonymt brackvatten hav, som ibland inräknas i Littorinahavet som det är en inledning till.

För 8000 år sedan stiger världshaven på grund av ökad avsmältning så att Öresund och Bälten blir djupare och bredare än idag, vilket gav en salthalt i Littorinahavet som var ungefär dagens dubbla. Littorinahavet saknar Ancylussjöns nivå-dramatik, men åtminstone fem ungefär meterstora upp och nedgångar har konstaterats, i bland annat Blekinge. Detta tillsammans med den längre svallningstiden gör att Littorinavallen har en mycket mer komplex struktur med parallella eller terrassformade krön. Med några få undantag är den trots detta mindre framträdande i landskapet än Ancylusvallen. Det beror på att den är bildad i ett område som svallats av tidigare hav med mindre stentillgång som följd. Littorinavallen är en klapperstensvall runt hela Skäggenäs och saknas eller är otydlig endast på två ställen i N/NO där urberget gick i dagen vid Littorinahavets strand.

Strandförskjutningskurva för Skäggenäs

På många ställen kan man se 1-3 antydningar till mellanvallar. Enklast gör man detta längs Skoggatan, både i öster och väster, men tydligast är det i söder där Korsgårdsåsen reser sig drygt 2 m, är 20 m bred och 300 m lång. Den omnämns av både Munthe och Rudmark, men inget sägs om dess ursprung.

Landhöjningen gör att kontakten med världshaven grundas upp och salthalten sjunker, så för 4000 år sedan tar Limneahavet över. Om det var enkelt att tidsbestämma när Skäggenäs blev en ö, för 11 600 år sedan, så är det betydligt svårare att säga när det blev en halvö, för Limneahavets nivåvariationer är dåligt kända och dess svallningseffekter svårbedömda. Min egen bedömning är att det skedde för ca 3000 år sedan, baserat på en krönhöjd på 4,5 m vid Dragskanalen.

En del forskare vill kalla de senaste tusen åren för Myahavet efter en nordamerikansk sandmussla som troligtvis liftade över Atlanten som larv i kölsvinet på något vikingaskepp.

Korsgårdsåsen 600 m S Vadstenalund

Skäggenäs strandvallar har aldrig fått den omvårdnad och skydd de förtjänar och redan under mitten på förra seklet bebyggdes några av de mest unika delarna, Stengärde och strandvallen Bollarebacken trots protester från dåtidens geologer. Med tanke på den byggboom vi nu ser på halvön är risken för nya övertramp stor. Rykten går ju om att vägen Bollarebacken alternativt Talljohansbacke ska bli utfart från nya villor väster om Revsudden vilket skulle bli nådastöten för den lilla rest av Bollare-

Littorinavallen 500 m N Vadstenalund

backen som vatten och avloppsnedgrävningen missade 1996.

Även på andra ställen pågår det en kontinuerlig småförstöring. Det grävs på några ställen i Ancylusvallen och fylls ut på ett tredje, men skogsbrukets transporter ställer nog till mest skada.

Sedan urminnes tider har en stor del av strandvallarna använts som någon form av väg och klarat det förvånansvärt bra, men dagens tunga skogsmaskiner och timmerbilar klarar inte strandvallarna av eftersom de består av runda välslipade stenar med låg inbördes friktion, vilket ger väldigt låg bärighet. När spåren blivit för djupa så lagar man "vägen" med några lass singel eller makadam och därmed är strandvallskänslan förstörd för alltid.

Det är märkligt att en geologiskt sett helt nygjord stenmur, som dessutom är reparabel eftersom den är gjord av människor, verkar ha bättre skydd än en strandvall från Littorina- eller Ancylustiden.

Jag tror att samhällsbyggande, skogsvårdande och naturskyddande myndigheter måste samarbeta bättre och ställa krav på hur saker och ting ska utföras när unika historiska, botaniska eller som här geologiska värden är inblandade om inte kortsiktiga ekonomiska värden ska styra.

Samtidigt måste vi Skäggenäsbor bli mer medvetna om vilket geologiskt arv vi har att förvalta, annars kommer framtida generationer inte förstå varför strandvallarna på Skäggenäs en gång i tiden klassades som unika.

Bengt Olsson

Revsudden, April 2012.

Har Du frågor, synpunkter eller kompletterande information så finns jag på Revsudden 158, telefon 67040 eller bengt.olsson46@tele2.se.

Referenser:

Andrén, Thomas. Artikelserie i tidningen Havsutsikt, Baltiska Issjön – eller hur det hela började, Yoldiahavet – en viktig parentes, Ancylussjön – fortfarande ett mysterium, Littorinahavet – en salt historia. 2003/2004

Björck, Svante. The late Quaternary development of the Baltic Sea. 2006

Erlingsson, Ulf. Global Change – från en geografisk perspektiv. 2005

Hofrén, Manne. Skäggenäs en småländsk kustbygd sid 6-13. 1944

Länsstyrelsen i Kalmar län. Skäggenäs sid 147. *Natur i östra Småland* 1997

Munthe, H. Beskrifning till kartbladet Kalmar. 1902

Påsse, Tore. An empirical model of glacio-isostatic movements and shore-level displacement in Fennoscandia. 2001

Rudmark, Lars. The deglaciation of Kalmarsund 1975

Beskrivning av jordartskartan Kalmar NO/Runsten NV 1980

Rudmark, L & Stuesson, Ulf. Skäggenäs, En trebetygsuppsats i ämnet kvartärgeologi. 1970

Svensson, Nils-Olof. Strandlinjer och strandförskjutning i Möre i boken *Möre, historien om ett Småland*. 2001

SVOIF, Skäggenäs Villa Och Intresse Förening. Upp ur havet i boken *Skäggenäs historia*. Material från studiecirkel 1993-1996.

Thomasson, H. Strandlinjer på Skäggenäs 1926, Baltiska tidsbestämningar och baltisk tidsindelning vid Kalmarsund 1927, Äldre baltiska skeden 1935.